

УДК 342.9-01(47+57):321.64

ДЖЕРЕЛА РАДЯНСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

Юлія ЦУРКАЛЕНКО,

аспірант кафедри адміністративного права,
процесу та адміністративної діяльності органів внутрішніх справ
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено радянське адміністративне право, як воно виникло та етапи його розвитку. Проаналізовано, як тогочасна наука адміністративного права відображала правовий режим Радянського Союзу – тоталітарний режим. Досліджено сутність відносин, які існували між людиною та державою, виявлено місце людини, її права та свободи у зазначеній країні. Особливу увагу приділено категорії «джерело радянського адміністративного права», проаналізовані погляди сучасних учених-адміністративістів та погляди радянських учених на зазначену категорію, її види, систему та ієрархічну побудову. Вибудовано систему джерел адміністративного права, яка представлена рішеннями партії, Конституцією СРСР та законами, міжнародними договорами та підзаконними актами управління. Досліджено чинне законодавство та думки науковців щодо можливості та доцільності визнання актів судових органів та звичаєвого права як джерел радянського адміністративного права.

Ключові слова: радянське адміністративне право, джерело право, форма права, тоталітарний режим, Конституція Радянського Союзу, Пленум Верховного Суду СРСР, рішення партії.

SOURCES OF SOVIET ADMINISTRATIVE LAW AS A REFLECTION OF TOTALITARIAN MODE

Yuliya TSYRKALENKO,

Postgraduate Student at the Department of Administrative Law,
Process and Administrative Activity of Internal Affairs Agencies
of Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs

SUMMARY

The article deals with investigation of administrative law, its origin and the stages of development. It is analyzed how the science of administrative law represented the legal mode of Soviet Union – totalitarian mode. Investigation found out the essence of relations, which existed between a human being and the state, place of a human being, his rights and freedoms in the noted country. The special attention is paid to a category “source of soviet administrative law”, the point of view of modern administrative scientists and soviet scientists on this category is analyzed, its kinds, system and hierarchical construction. System of administrative law sources was built, it is represented by the decisions of party, Constitution and laws, international agreements and normative acts of management. The existing legal system and ideas of research workers concerning the possibility and expedience of acceptance of acts of judicial bodies and ordinary right as sources of soviet administrative law are researched.

Key words: soviet administrative law, source of law, form of law, totalitarian mode, decision of party, Constitution of Soviet Union, Plenum of Supreme Court.

Постановка проблеми. Нині наука адміністративного права переживає складний процес трансформації й оновлення: змінюється законодавство, фундаментальні поняття цієї галузі та взагалі її призначення. З науки, яка вивчала й досліджувала винятково відносини підпорядкування осіб/громадян органам державної влади за часів Радянського Союзу, вона трансформується у науку, яка вивчає взаємини між державою та особою, відносини в основі яких лежить неухильне дотримання принципу верховенства права. Однак «будуючи» щось нове, необхідно аналізувати те, що ми мали у минулому. Так, ретро-аналіз цієї науки не тільки допомагає визначити справжнє значення та розмір притаманних їй явищ, а й показує, як наука адміністративного права та її основні категорії відображають наявний у країні правовий режим. До таких категорій, безумовно, належить і категорія «джерело адміністративного права».

Безперечно, розуміння зазначеної категорії формувалося під впливом політичних та ідеологічних течій протягом останніх століть та змінювалося залежно від особливостей історичного розвитку країни. Отже, звернувшись до аналізу поглядів учених на питання про форми його зовнішньо-

го вираження, ми отримаємо можливість з'ясувати зміст основних наукових тенденцій, які характеризують розвиток названої категорії та які, відповідно, необхідно враховувати під час її опрацювання. А найголовніше, що, здійснивши ретро-аналіз, ми зможемо встановити увесь перелік факторів суспільного, політичного та іншого порядку, які впливають на ставлення науковців до категорії «джерело адміністративного права», знаючи які, відповідно, ми зможемо наблизити джерельну базу вітчизняного адміністративного права до найкращих європейських стандартів. При цьому, на наш погляд, найбільш яскраво взаємозалежність науки адміністративного права та джерел цієї галузі від політичного режиму країни можна прослідкувати за часів створення та існування Радянського Союзу.

Актуальність теми дослідження підтверджується тим, що ще й досі у сучасних підручниках з адміністративного права має місце термінологія, яка існувала за часів Радянського Союзу. До такої відноситься й категорія «джерело адміністративного права». З огляду на це, на нашу думку, саме аналіз категорії «джерело радянського адміністративного права» крізь призму науки та політичного ре-

жиму країни дасть змогу показати доцільність та необхідність новітнього погляду на цю категорію з урахуванням того, що Україна на конституційному рівні визнана правовою та демократичною державою.

Стан дослідження. Базовим підґрунтям для написання статті стали праці радянських та сучасних учених-адміністративістів, таких як: М. Александров, П. Василенкова, А. Денісов, Я. Магазинер, І. Пахомов, С. Кечекьян, В. Чиркін, А. Шебанов. Проте питання щодо взаємозалежності розуміння категорії «джерело радянського адміністративного права» від науки, яка існувала, та правового режиму держави ще й досі є не досить дослідженим.

Мета статті. З огляду на зазначене метою цієї статті є дослідження та аналіз науки радянського адміністративного права та його джерел крізь призму наявного та той час тоталітарного режиму у країні. Інакше кажучи, основна ціль статті – показати на прикладі Радянського Союзу, як розуміння та призначення адміністративного права та його джерел відображає чинний політичний режим у країні.

Виклад основного матеріалу. Після революційних подій, які відбулися у 1917 році, радикально змінився державний лад у країні. А у житті суспільства сталися докорінні зміни: на місце монархії з усіма її законами, порядками та науковими розробками прийшла нова країна – Радянський Союз, в якій все формувалося та будувалося по-новому під вимоги державно-партійної ідеології. Як наслідок, була повністю зруйнована наявна система права та відмінені всі закони. А представники радянської влади крізь призму нової державної ідеології почали заново унормувати всі сфери суспільного життя. Безперечно, цей процес не оминув й адміністративне право. Так, наука адміністративного права почала розвиватися у принципово іншому векторі.

Формування радянського адміністративного права, яке б мало цілісний вигляд та повністю відповідало потребам комуністичної партії відбулося лише на початку 40-х років, коли прийшли вчені-адміністративісти нової формації, котрі не розділяли поглядів ні дореволюційних правників, ні зарубіжних, будучи «наповненими» новою радянською ідеологією. До цього ж часу ця галузь пережила декілька етапів – від періоду руйнування всіх попередніх наукових концепцій та заборони адміністративного права як науки, яка необхідна лише в буржуазному суспільстві, де існують протиріччя між владою та населенням, до відродження як науки про управління на так званому «радянському ґрунті».

При цьому радянське адміністративне право аж до часу проголошення незалежності України розвивалося винятково у межах комуністичної ідеології, яка стала міцною основою для розбудови диктатури пролетаріату у радянській державі, в якій, як слушно наголошує М. Тимашев, за правовим фасадом демократії трудящих приховувалася диктатура партійного механізму, рушійною силою якої був вождь, що володів фактично одноособовою владою [1].

За таких умов радянське адміністративне право набуло характеру своєрідного юридичного інструменту, через використання якого у країні підтримувався тоталітарний режим. Інакше кажучи, основним призначенням радянського адміністративного права було регулювання владовідносин, які виникали у процесі діяльності суб'єктів державного управління, під яким у СРСР розуміли виконавчу і розпорядчу діяльність органів держави, здійснювану в межах їх компетенції, на основі і на виконання законів для безпосереднього практичного виконання під керівництвом КПРС завдань комуністичного будівництва [2, с. 6]. З огляду на це під адміністративним правом розумілася сукупність юридичних норм, встановлених або санкціонованих державою, які регулювали суспільні відносини у сфері організаційно-владної (виконавчої і розпорядчої) діяльності

органів державного управління, а в передбачених законом випадках і громадських організацій шляхом визначення прав, обов'язків і відповідальності учасників цих відносин [3, с. 26; 2; 4; 5].

Формами ж вираження вказаних юридичних норм, за допомогою яких радянська держава встановлювала обов'язкові правила поведінки для громадян, державних і громадських організацій, установ, підприємств у галузі державного управління були джерела адміністративного права [6, с. 28]. Необхідно зазначити, що саме у період існування радянської держави наукова полеміка щодо визначення терміна «джерело права» велась особливо завзято. Як наслідок, вказане поняття належало до найбільш неясних у теорії права, з цього приводу С. Кечекьян писав, що не лише не було загальноновизначеного визначення цього поняття, але навіть був спірним самий сенс, в якому жвивалися слова «джерело права» [7, с. 3].

Приміром, у радянській юридичній літературі вченими висловлювалася думка щодо широкого тлумачення поняття «джерело права», під яким розуміли те, що зумовлює, детермінує зміст норм права, а також те, у чому містяться його норми. У цьому разі джерела права розглядалися у трьох аспектах: матеріальному, ідеальному та формальному (спеціально-юридичному) [8, с. 293].

Джерелами права в ідеальному аспекті була сукупність юридичних ідей, поглядів, теорій, які зумовлювали зміст права і впливали на створення й функціонування права [9, с. 46]. Джерелом права у матеріальному аспекті, враховуючи, що з точки зору марксистського вчення силою, причиною, яка визначала зміст усіх надбудовних явищ, був економічний устрій суспільства, визнавалися «матеріальні умови життя суспільства», «умови матеріального життя класового суспільства», писав С. Кечекьян [10, с. 3]. Подібну думку висловлював й Л. Явич, який писав, що джерелом права є матеріальні умови життя суспільства та пануючий тип виробничих відносин [11, с. 112]. На противагу цьому М. Александров зазначав, що економіка, умови матеріального життя суспільства були, відповідно, першоджерелами взагалі всіх ідеологічних надбудов, стверджуючи при цьому, що під джерелом права необхідно розуміти ті факти, які безпосередньо зумовлюють відмінність правових соціальних норм від неправових та визначають подібним чином специфіку права [12]. Тобто джерело права у матеріальному сенсі, на думку зазначеного автора, – це вид державної діяльності, яка полягала у встановленні юридичних норм.

Даючи визначення джерелам права у формальному розумінні, вченими пропонувалися різні підходи до вирішення цього питання, але неодмінно наголошувалося на їх класовому характері: «Основні ознаки джерел права (у формальному розумінні) радянські юристи бачили в обов'язковому характері норм, у силі державного примусу, що знаходилася за цими нормами, а також у їх відповідності інтересам пануючого класу та встановленому ними правопорядку» [13, с. 95]. При цьому частіше під «джерелом права» у формальному сенсі розуміли або форми існування юридичних норм [14, с. 21], або особливі форми вираження волі, які надали тим або іншим правилам значення норм права [15, с. 64], або способи, за допомогою яких державною владою правилами поведінки надавалася загальнообов'язкова сила [15, с. 64].

Все вищевказане ще раз підтверджує тезу про те, що термін «джерело права» був доволі багатограним, про що, в свою чергу, писав і В. Чиркін, називаючи при цьому безліч можливих варіантів тлумачення його змісту [16, с. 5–27]. Як наслідок, науковці намагалися подолати багатогранність підходів до його розуміння, а саме займалися пошуком термінів, які б давали змогу замінити вказаний термін у тому чи іншому контексті. Одним із таких був

термін «форма права», яким, відповідно, намагалися замінити термін «джерело права» у формальному розумінні.

Використання терміна «форма права» замість терміна «джерело права», писав А. Шебанов, більш виправдано у зв'язку з тим, що висловлені останнім терміном поняття не відповідають загальноприйнятому у російській мові розумінню терміна «джерело» як сили, причини, яка створює таке явище. Правові акти, з його слів, самі по собі не створюють право, а є лише формою вираження права та не можуть бути джерелом свого змісту. Крім того, А. Шебанов наголошував, що використання поняття «форма права» дає змогу пояснити різні форми та засоби правотворчості більш правильно, ніж це може бути зроблено з позиції поняття «джерело права». Використання терміна «джерело права» може бути виправдано щодо нормативних актів, судових прецедентів, правових звичаїв, які містять норми права. Але, на думку вищезазначеного автора, вказаний термін не можна застосовувати до актів держави (зокрема, й актів судових органів), які пояснюють правові норми, вводять їх у дію, припиняють силу та мають нормативний характер, але не містять при цьому правових норм. Між іншим термін «форма права» дає змогу охопити всі види актів, за допомогою яких виражається державна воля [17, с. 43]. Його позицію розділяв й В. Лучін, зазначивши, що деякі особливості правових норм залежать від того, яку зовнішню форму надасть їм держава, тому необхідно говорити саме про форми права [18, с. 3].

Інакше кажучи, серед радянських правників панувала точка зору, згідно з якою дефініції «джерело права» та «форма права» ототожнювалися, тобто під ними однаково розуміли зовнішню форму вираження та закріплення норм права. Своєю чергою здобутки загальної теорії права, без сумніву, впливали і на адміністративне право, як наслідок, термін «джерело адміністративного права» ототожнювався з «формою адміністративного права». Прикладом цього був той факт, що у радянських підручниках з адміністративного права під терміном «джерело адміністративного права» розумілася форма вираження правових норм, за допомогою яких держава встановлювала загальнообов'язковість правил поведінки громадян, державних та суспільних організацій, установ та підприємств у галузі державного управління [6, с. 28]. Отже, джерелами адміністративного права вважалися винятково писані нормативно-правові акти органів державного управління. Це можна пояснити тим, що держава тоталітарного типу не могла допустити того, щоб за рамками її нормативних актів були ще якісь норми права. Право було синонімічним закону, це суть теорії позитивного права, якої дотримувалися науковці та юристи в СРСР.

Тобто радянська правова доктрина повністю заперечувала існування правового звичаю як джерела адміністративного права та будь-яких неформалізованих джерел. На підтвердження цього наведемо слова І. Самощенка, який писав: «Право соціалістичного типу не знає судового чи адміністративного прецеденту, йому майже не знайомий правовий звичай та тільки іноді зустрічається нормативний договір. У зв'язку з цим проблема юридичних джерел права, форм права зводиться до проблеми юридичного нормативного акта» [19, с. 26]. Вказану точку зору розділяв і С. Алексєєв, який наголошував, що нормативні акти у соціалістичному суспільстві – це єдиний носій, форма існування юридичних норм, ні санкціонований звичай, ні судовий прецедент не є джерелами права, його формами [20, с. 208].

Отже, джерела радянського адміністративного права були представлені нормативно-правовими актами органів державного управління, які радянські вчені ділили на три групи:

До першої групи належали Конституція СРСР та конституції союзних автономних республік, які є юридичною базою для всього законодавства у сфері державного управління.

Закони, які видавалися Верховною Радою Союзу РСР та Верховними радами республік, це так звані звичайні закони, які встановлюють законодавчий фундамент для діяльності всіх суб'єктів управління. Серед джерел, які прирівнювалися до законів, вагоме місце займають кодекси та положення. Кодекс – це законодавчий акт, який є результатом кодифікації норм, котрі регулюють суспільні відносини у певній галузі права. До кодексів, які містять норми радянського адміністративного права, відносимо: Адміністративний кодекс Союзу РСР, Повітряний кодекс Союзу РСР, Митний кодекс СРСР та Кодекс торгового мореплавання СРСР. Під положенням розуміли локально-правовий акт, що визначає основні правила організації та діяльності державних органів, структурних підрозділів органу, а також установ, організацій і підприємств (філій), що їм підпорядковуються, тимчасово створюваних комісій, груп, бюро тощо [21]. Наприклад, це Положення про в'їзд до СРСР та виїзд за межі СРСР, Положення про мисливське господарство та інше.

Друга група, до якої належали підзаконні нормативно-правові акти, була представлена такими джерелами:

1. Укази Президії Верховної Ради СРСР і Президії Верховних рад союзних і автономних республік.

2. Постанови і розпорядження Ради Міністрів СРСР і Рад Міністрів союзних і автономних республік.

3. Накази і інструкції міністрів і керівників центральних відомств при Радах Міністрів.

4. Постанови і розпорядження рад народного господарства.

5. Рішення місцевих Рад депутатів трудящих і акти їх виконавчих і розпорядчих органів, зокрема так звані «загальнообов'язкові рішення» місцевих Рад депутатів трудящих і їх виконавчих комітетів.

Третя група була представлена міжнародними нормативними актами. У цьому разі доречно зазначити, що реалізація норм міжнародних договорів СРСР проходила у двох формах: шляхом реалізації внутрішньодержавного акта, який регулював ті самі питання, що і міжнародні норми або шляхом безпосереднього використання цих норм як регуляторів відносин у внутрішньодержавній сфері, хоча вказане використання, за загальним правилом, здійснювалися на основі спеціального акта, який був виданий для виконання міжнародно-правової згоди [22, с. 69].

На підставі наведеного можемо констатувати, що радянське адміністративне законодавство було представлене величезною кількістю загальнообов'язкових нормативних актів, які регулювали владовідносини у галузі державного управління. Безперечно, всі вказані акти були побудовані ієрархічно, але не на основі принципу розподілу влади, як це було у дореволюційному адміністративному праві, тому що у СРСР взагалі не існувало принципу поділу влади [3], який, відповідно, вважався буржуазним та не відповідав радянській ідеології, згідно з якою вся влада належала винятково народові. З цього приводу І. Пахомов зазначав, що соціалістична держава виходить з єдності державної влади, що зумовлюється єдністю її класової природи, соціалістичного призначення та завдань. Саме тому кожна форма діяльності Радянської держави спрямована на здійснення всіх її функцій, яке вимагає участі всього державного апарату, певної взаємодії його органів між собою і з громадськими організаціями. Різниця у формах здійснення державних функцій у різних органах радянської державності відбиває лише поділ компетенції в межах єдиного за своєю класовою суттю державного механізму. Це положення, від-

повідно, закріплене в Конституції СРСР та Конституція союзних і автономних республік, які визначають чітке розмежування компетенції державних органів, а також встановлюють основні принципи порядку їх діяльності і принципи підпорядкованості на основі демократичного централізму [3, с. 30]. Тобто суб'єктом нормотворення були державні органи, без розподілу їх на законодавчі та виконавчі, як це було в дореволюційні часи. Виходячи з цього, система джерел адміністративного права була побудована ієрархічно не на основі принципу розподілу влади, а на основі принципу соціалістичної законності. А чітке розмежування законів від інших нормативних актів, підпорядкування підзаконних нормативних актів закону та підзаконних актів один одному залежно від їх юридичної сили чітко визначалося у Конституції СРСР 1936 року [23]. Отже, із вказаного витікає, що закон посідав вищу сходинку в ієрархії джерел адміністративного права, потім йшли міжнародні договори та підзаконні нормативні акти органів управління.

При цьому М. Карадже-Іскров писав, що поруч з передбаченими у Конституції Союзу та Конституціях союзних республік законодавчими органами, а точніше над цими органами, існував ще один орган, а саме Центральний комітет Комуністичної партії, про який не згадується в жодній Конституції, а раз так, то його правовий статус базується на інших обставинах. Вказані обставини можна віднайти у збірниках законів, які одночасно підписувалися головою Ради народних комісарів та генеральним секретарем Комуністичної партії. Крім цього, мали місце акти, видані самостійно Центральним комітетом Комуністичної партії, які мали силу формального закону та могли у зв'язку з цим змінювати та відмінити раніше видані формальні закони. Як правило, рішення Центрального комітету Комуністичної партії являли собою лише загальні директиви для законодавця, який мав надавати їм силу формального закону. Проте, якщо вказане перетворення було відсутнє, то рішення Центрального комітету Комуністичної партії набувало силу самостійно. Як наслідок, у положеннях про порядок виконання в державних арбітражних судах партійні директиви розглядалися як джерела права [24, с. 148]. Інакше кажучи, політичні рішення (рішення партії) фактично перебували над усіма нормативними актами держави, які визнавалися джерелами адміністративного права, бо вони в свою чергу могли змінювати закон. А отже, саме рішення партії, а не закон перебували на першому місці у системі джерел радянського адміністративного права.

Окрім вказаного, особливої уваги заслуговує питання ймовірності відношення до джерел радянського адміністративного права судових актів (рішень суду). Зазначимо, що офіційна радянська правова доктрина взагалі заперечувала існування такого джерела права, як рішення суду, що, зокрема, відносилось й до адміністративного права. Це можна пояснити тим, що згідно з концепцією радянського права визнання судового рішення як джерела права асоціювалося з порушенням соціалістичної законності, під якою розуміли лише суворе та неухильне дотримання законів та інших нормативних актів, й ослабленням правотворчої функції законодавчих органів. Судові ж органи здійснювали правосуддя як одну із форм застосування закону, яка не була пов'язана з правотворчими функціями суду під час вирішення конкретних справ [25]. На підтвердження цієї позиції доцільно навести слова І. Пахомова, який, відповідаючи на запитання: чи є джерелом адміністративного права судові акти, зазначав, що обов'язкова сила судового акта вичерпується застосуванням його щодо того випадку, з приводу якого він прийнятий, і не поширюється на аналогічні випадки, які можливі в майбутньому. Інакше кажучи, діяльність суду зводиться до застосування правових норм, установлених законами або іншими підзаконними державно-правовими актами щодо

конкретних випадків і не породжує юридичних норм. Саме тому судовий акт не є джерелом радянського адміністративного права [3]. Аналогічну точку зору висловлювали В. Зівс [26, с. 10] та А. Денисов, останній, в свою чергу, писав: «Діяльність суду, яка зводиться до застосування нормативних актів (законів) держави до окремих конкретних випадків не породжує юридичних норм» [27, с. 447].

На противагу цьому Л. Явич зазначав, що з того, що суд був єдиним державним органом, який здійснював правосуддя, не варто робити висновок, що його діяльність обмежувалася винятково правозастосуванням. Якщо був відсутній відповідний закон, суд міг заповнити цю прогалину. Судові ж органи внаслідок узагальнення судової практики та винесення вищими судами вказівок, які були обов'язковими для нижчих інстанцій, могли виробляти нові норми права [28, с. 140]. З огляду на вказане, можна стверджувати, що якщо норми права й містилися в рішеннях суду, то це стосувалося лише актів вищих судових органів.

З цього приводу Я. Магазинер писав, що згідно з правом СРСР особливе значення мали рішення та роз'яснення Верховних судів союзних республік. Рішення Верховного суду, наголошував науковець, мали силу не тільки для конкретної справи, але й для подальших подібних справ, бо якщо б нижчі суди не зважали на вказані рішення, то їх постанови могли би бути відмінені Верховним судом за скарою зацікавлених осіб [29, с. 75]. Отже, зазначений автор наголошував, що Верховний суд надавав загальні директивні вказівки для судової практики та створював прецеденти по принципових справах. Але при цьому він писав, що зворотна сила керівних рішень заснована на тому, що вони не є новими законами, а тільки доповнюють та тлумачать старий закон. Тобто вони розкривають правило, яке вже існувало, але було заховане у складках закону, як наслідок, воно знайдено судом, а не вперше виявлене [29, с. 75].

Зазначимо, що приводи для дискусії стосовно відношення роз'яснення Верховного суду СРСР до джерел права надавало саме радянське законодавство, а саме в Конституції СРСР у главі 7, яка була присвячена Верховному суду СРСР, зазначалося, що з метою утвердження революційної законності на території СРСР до компетенції Верховного суду відносилось надання керівних роз'яснень з питань загальносоюзного законодавства [23]. Подібна норма була закріплена й в Положенні про Верховний суд СРСР від 12 травня 1957 року, згідно з якою Пленум Верховного суду СРСР розглядає питання узагальненої судової практики та судової статистики і дає керівні роз'яснення з питань застосування законодавства під час розгляду судових справ [30].

З огляду на це у 1956 році в журналі «Советское государство и право» була опублікована стаття, в якій зазначалося, що Пленум Верховного суду СРСР необхідно розглядати одним з джерел права, нормативного підзаконного акта, в якому містилися в окремих випадках нові норми права [31, с. 13]. При цьому І. Тишкевич наголошував на тому, що керівні вказівки Пленуму Верховного суду СРСР не були джерелом права, але визнавав, що Пленум, виходячи за межі своєї компетенції, фактично створював нові правові норми [32].

Незважаючи на все вищевикладене, на законодавчому рівні Пленум Верховного суду СРСР не визнавав офіційним джерелом права та, відповідно, джерелом адміністративного права. Це було пов'язано з тим, що, як ми вже наголошували, у період Радянського Союзу всі джерела права зводилися лише до форм вираження зовні державної нормативної волі. Тобто радянська теорія відмовилась не тільки від актів судових органів як джерел права, але й від звичаїв та традицій. Лише держава могла творити права, це типовий підхід у тоталітарних країнах. Але цікавим є той факт, що наприкінці радянського періоду вчені почали ставити питання про недопустимість подібного підходу. Питання щодо доцільно-

го зведення всіх джерел права до єдиного джерела – закону залишається відкритим, писав М. Разумович. Чи правомірно, що звичайне право або проголошували несуттєвим, або взагалі відправляли у глибоку історію? А прецедентне право не визнавалося джерелом права лише у зв'язку з тим, що радянський суд підпорядковується лише закону [33, с. 20]. Таким чином, на думку автора, з поля зору випали елементи права, які можна віднести до історичних цінностей, які були накопичені соціальною та правовою культурою. Але, незважаючи на це, питання щодо множинності джерел права так і не було вирішене за часів існування СРСР.

Висновок. Підсумовуючи сказане, зазначимо, що концепція радянського адміністративного права, безсумнівно, відображала ідеологію СРСР, тоталітарної держави: де були відсутні будь-які гарантії прав та свобод особи, а комуністична партія володіла всеосяжним контролем над усіма сферами життя суспільства та регулювала кожний його аспект. Радянська правова доктрина повністю заперечувала первинність права (природне право), а з огляду на основний постулат марксистської доктрини – класовий підхід, спиралася винятково на позитивне право. Тому адміністративне право являло собою сукупність адміністративно-правових норм у сфері державного управління, які детально регламентували керівництво держави народом з метою побудови комунізму. З огляду на це джерелами радянського адміністративного права були нормативно-правові акти, видані державною владою у порядку, визначеному законом, які встановлювали обов'язкові правила для громадян та інших суб'єктів у галузі державного управління. А система джерел адміністративного права виглядала таким чином: рішення партії; Конституції та закони; міжнародні договори; підзаконні акти управління.

Список використаної літератури:

1. Тимашев Н.С. Политическое и административное устройство С.С.С.Р. Париж, 1931.
2. Советское административное право: учебник / под ред. С.С. Студеникина. М., 1958. 300 с.
3. Пахомов І.М. Радянське адміністративне право: загальна частина, 1962 рік.
4. Советское административное право: учебник / под ред. А.П. Коренева. М.: Юрид. лит., 1986. 400 с.
5. Советское административное право: учебник / под ред. П.Т. Василенкова. М., 1990. 576 с.
6. Студеникин С.С. Советское административное право, М. 1949, с. 308, URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0>
7. Кечекьян С.Ф. О понятии источника права. Уч. записки МГУ. Вып. 116. Тр. юрид. ф-та. Кн. 2. М., 1946. С. 3.
8. Загальна теорія держави і права: підруч. / за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2002. С. 293.
9. Гранат Н.І. Источники права. Юрист. 1998. № 9. С. 6.
10. Кечекьян С.Ф. О понятии источника права. Ученые записки МГУ: Труды юридического факультета
11. Явич Л.С. Общая теория права. Л., 1976. С. 112.
12. Александров Н.Г. Понятие источника права. Ученые труды ВИЮН. Вып. 8. М., 1946. С. 49–53.
13. Орловский П.Е. Значение судебной практики в развитии советского гражданского права. Советское государство и право. 1940. № 8. С. 95.

14. Денисов А.И. Теория государства и права. М., 1948. С. 430; Власов В.А., Студеникин С.С. Советское административное право. М., 1959. С. 21–22.

15. Вильнянский С.И. К вопросу об источниках советского права. Проблемы социалистического права. 1939. № 4–5. С. 64.

16. Чиркин В.Е. Закон как источник права в развивающихся странах. Источники права: сб. ст. / отв. ред. С.А. Сосна. М.: Наука, 1985. С. 5–27.

17. Шебанов А.Ф. Форма советского права. М., 1968. С. 43.

18. Лужин В.О. Источник советского государственного права. Куйбышев, 1976. С. 3.

19. Самощенко И.С. Некоторые вопросы учения о нормативных актах социалистического государства. Правоведение. 1969. № 3. С. 26.

20. Алексеев С.С. Общая теория права. Курс в 2-х т. Т. 2. М., 1982. С. 208.

21. Котляревський С.А. М.: Тип «Мысль Н.М. Меснянкин и К., 1915. 421 с.

22. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства. СПб., 1912. Т. 1. С. 179.

23. Конституция СССР, Большая советская энциклопедия. Издание второе, т. 22. М., 1953 г.

24. Магазинер Я.М. Общая теория права на основе советского законодательства. Правовые Положения о Верховном суде СССР.

25. Белявский Н.Н. Полицейское право (административное право). Конспект лекций Н.Н. Белявского. Изд. 2-е, доп. Юрьев, тип. К. Маттисена, 1910. 372 с.

26. Елистратов А.И. Административное право РСФСР. Л., 1925. 224 с.

27. Советское государственное право: учебник / Денисов А.И. М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947, 367 с.

28. Явич Л.С. Сущность права. Д., 1985. С. 140.

29. Магазинер Я.М. Избранные труды по общей теории права. СПб., 2006. 360 с.

30. Цыгович Н.М. Еще по поводу полицейского и административного права. Право. 1899. № 6. С. 269–280.

31. О юридической природе руководящих указаний Пленума Верховного суда СССР. Советское государство и право. 1956. № 8. С. 13.

32. Тишкевич И.С. Являются ли руководящие указания Пленума Верховного суда СССР источником права? Советское государство и право. 1955. № 5. С. 29–36.

33. Разумович Н.Н. Источники и форма права. Советское государство и право. 1988. № 3. С. 20.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Цуркаленко Юлія Володимирівна – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tsyrkalenko Yuliya Volodymyrivna – Postgraduate Student at the Department of Administrative Law, Process and Administrative Activity of Internal Affairs Agencies of Dnepropetrovsk State University of Internal Affairs

tsyrkalenko@ukr.net